

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.286>
УДК 338.45:929.7]:94«18/19»(477/41)
JEL: A11, M21, N10

*Кудласевич О.М., кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2411-9471>
e-mail: okudlasevych@ukr.net*

ПОМІЩИЦЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО МАКАРІВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА¹

Оптимізація використання місцевого ресурсного потенціалу на основі розвитку підприємництва є важливим чинником відновлення господарства України. Метою статті є історико-економічний аналіз підприємницької діяльності землевласників України, а саме специфіки агропромислового підприємництва Макарівщини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

На основі ретроспективного аналізу становлення підприємництва в Україні охарактеризовані основні тенденції розвитку та особливості формування поміщицького підприємництва Макарівщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Показано, що підприємництво пореформеної доби посідало важливе місце у поміщицькому господарстві. Внаслідок поєднання вирощування сільськогосподарської продукції та її переробки дворянсько-поміщицькі господарства перетворювалися на аграрно-промислові комплекси. Специалізація була зумовлена природно-кліматичними умовами. Розкрито вагомий розвиток технічної переробки сільськогосподарських продуктів: цукрове, винокурне, тютюнове, борошномельне виробництва. Визначено, що

¹ Публікація здійснюється в межах виконання НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України» (№ держреєстрації 0122U201468) відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

властивим для поміщицьких господарств підприємницького типу був практично замкнений виробничий цикл.

Землевласники Макарівщини запроваджували такі виробництва, що найліпше відповідали природним, фінансовим умовам та запитам ринку. Водночас з вирощуванням сільськогосподарської продукції здійснювали інвестиції у винокурні, пивоварні заводи і млини, лісопильні, які входили до складу маєтків. Поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою, забезпечувало власнику отримання сталих прибутків.

Підприємницька діяльність поміщиків, орієнтована на максимальне ефективне використання місцевого природо-ресурсного потенціалу, набула характеру аграрно-промислового підприємництва, що поряд із забезпеченням прибутків, виконувало соціальну та економічну функції в розвитку Макарівщини. Формування стратегії і конкретних шляхів відновлення постраждалих, внаслідок російської агресії, регіонів і трансформації аграрного виробництва слід формувати з урахуванням позитивного історичного досвіду.

Ключові слова: поміщицьке підприємництво, аграрно-промислове виробництво, прибутковість, ланцюги переробки продукції, історико-економічний досвід, Макарівщина.

Kudlasevych O.

LANDLORD ENTREPRENEURSHIP IN MAKARIV DISTRICT AT THE END OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: A HISTORICAL HERITAGE

Optimizing the use of local resource potential based on the development of entrepreneurship is an important factor in the recovery of the Ukrainian economy. The purpose of the article is a historical and economic analysis of the entrepreneurial activities of Ukrainian landowners, namely the specifics of agro-industrial entrepreneurship of the Makariv District in the second half of the 19th and early 20th centuries.

On the basis of a retrospective analysis of the emergence of entrepreneurship in Ukraine, the main development trends and specifics of the formation of landlord entrepreneurship are characterized on the example of the Makariv District. It is shown that the entrepre-

neurship of the post-reformation era occupied an important place in the landlord economy. As a result of the combination of cultivation of agricultural products and their processing, landlords' farms turned into agrarian-industrial complexes. Specialization was determined by natural and climatic conditions. In the course of the research, it was revealed that the technical processing of agricultural products: sugar, distillery, tobacco, and flour mill production gained a powerful development. The author notes that the existence of a practically closed production cycle was characteristic of the entrepreneurial type of landlord farms.

The landowners of the Makariv District introduced such productions that best corresponded to natural, financial conditions and market demands. Simultaneously with the production of agricultural products, they made investments in distilleries, breweries, mills, and sawmills that were part of their estates. Combining the production of agricultural products with their industrial processing provided the owner with stable profits.

The business activities of the landowners, focused on the most effective use of local natural resource potential, acquired the character of agrarian and industrial entrepreneurship, which, along with ensuring profits, performed social and economic functions in the development of the Makariv District. The formulation of a strategy and specific ways of regional recovery and transformation of agricultural production affected by Russian aggression should be based on positive historical experience.

Keywords: *landlord entrepreneurship, agrarian-industrial production, profitability, product processing chains, historical-economic experience, Makariv District.*

Постановка проблеми. Внаслідок жорсткої воєнної агресії Російської Федерації проти нашої держави, Україна зазнала масштабних економічних втрат. Розробка програм відбудови вітчизняної економіки має відповідати стратегічним напрямкам розвитку нашої держави та враховувати особливості всіх секторів економіки, зокрема забезпечити відновлення агровиробництва та відбудові сільських територій. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. призвело до масового підвищення цін на продукти харчування (особливо на пшеницю, кукурудзу та олійні культури) і спричинило дефіцит продовольства в світі. Націлюючись на активи вітчизняного сільського господарс-

тва (поля, сільськогосподарське обладнання, склади, ринки, дороги, мости й порти) російській уряд має на меті знищити аграрний сектор економіки України, таким чином позбавивши її основного джерела доходу. Виклики сьогодення актуалізують переосмислення минулого, що спонукає сучасників до фундаментального вивчення уроків історії, пошуку історичних підказок щодо формування стратегії і конкретних шляхів відновлення постраждалих регіонів і трансформації аграрного виробництва. Зокрема, важливим завданням є дослідження та врахування досвіду розвитку агропромислового підприємництва на селі в другій половині XIX – на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку вітчизняного підприємництва в період першої спроби України стати на ринкові рейки розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.) стали предметом досліджень багатьох українських науковців. Зокрема деякі аспекти підприємницької діяльності в аграрній сфері знайшли відображення у працях В. Небрат [5; 9], Н. Темірової [16], Т. Лазанської [7], А. Тимошенко [17], О. Ткаченко [18] та інших. Виходячи з засад історико-інституційної методології до дослідження генези господарського середовища здійснив комплексне історико-економічне дослідження розвитку підприємницької діяльності науковий колектив під керівництвом В. Небрат [3, 7], зокрема вчені-економісти виявили історичні закономірності та національні особливості еволюції підприємництва саме в другій половині XIX – на початку XX ст. У наукових розвідках авторки [6] узагальнено внесок представників української економічної думки другої половини XIX – початку XX ст. у формування теоретичних засад підприємництва. Генезу ринкового господарства, в тому числі підприємницьких відносин в українській економічній думці другої половини XIX – початку XX ст. дослідила В. Феценко [20]. Докладний аналіз пореформеного розвитку українського села у 1861–1914 рр. зробила Н. Романюк [13].

Дослідженню актуальних питань відновлення аграрного сектора та сільських територій присвячені роботи О. Бородіної [2], О. Риковської [12], Т. Осташко [8]. Так, в своїй науковій розвідці Т. Осташко [8] здійснила оцінку втрат сільськогосподарського експорту України внаслідок блокування експортних морських перевезень збройними силами РФ, визначила наслідки війни для внутрішнього і світового зернових ринків, а також для продово-

льчої безпеки у світі. Обґрунтовано шляхи часткового відновлення сільськогосподарського експорту в умовах воєнних дій і повоєнного відновлення експортних ринків. Дослідження О. Бородіної [2] присвячено сучасним особливостям критичного стану глобальної продовольчої безпеки і аграрних ринків у зв'язку з воєнним вторгненням Російської Федерації в Україну. Автор здійснила критичний аналіз наслідків воєнної загрози глобальній продовольчій безпеці й шляхів їх подолання з огляду на вразливість продовольчих систем у сучасному глобалізованому світі. У свою чергу О. Риковська [12] запропонувала напрями відновлення сільської економіки у повоєнний час, які передбачають стимулювання розвитку нових підприємств у сільській місцевості з пріоритизацією малого підприємництва та креативних ініціатив, зміцнення сільської інфраструктури.

Водночас залишаються малодослідженими або взагалі не дослідженими історико-економічні аспекти проблематики синтезу аграрного та промислового виробництва на підприємницьких засадах, досвід формування локальних ланцюгів переробки сировини, успішні практики використання місцевих ресурсів для розвитку експортного потенціалу, а також питання, безпосередньо пов'язані зі специфікою агропромислового підприємництва Макарівщини (Київщина).

Метою статті є історико-економічний аналіз підприємницької діяльності землевласників України, а саме специфіки агропромислового підприємництва Макарівщини в другій половині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного змісту дослідження. Сучасна Макарівщина є давнім аграрним краєм, на який традиційно було покладено важливе завдання в життєзабезпеченні регіону продуктами продовольства. У XV–XVII ст. територія сучасної Макарівщини, яка на той час перебувала у складі Польщі, увійшла до складу Польсько-Литовської держави. Значну роль у розвитку краю та його господарства мали литовські та польські землевласники, які закладали тут свої маєтки. Під владою Російської імперії ці землі опинилися після другого поділу Польщі, у 1793 р. Внаслідок проведених реформ 60-х років XIX ст. на українських теренах почали утверджуватися капіталістичні засади землекористування. Реформування відносин власності в аграрному секторі економіки мало скласти інституційні передумови для вивільнення продуктивного потенціалу найманої праці, розвитку селянського підпри-

ємництва та підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Підприємництво займало чільне місце у поміщицькому господарстві. Його формування розпочалося ще в дореформений час, але набуло свого успіху вже після реформ 60-х років XIX ст. Аграрно-промислового комплексу належала першочергове значення у процвітанні великих землевласників на українських землях. Спеціалізація зумовлена була природно-кліматичними умовами, тому на Правобережжі поширеними були цукрове виробництво, винокуріння, а у поміщицьких господарствах Лівобережжя розвивалися переробні галузі, що оптимально використовували продукти землеробства (бурякоцукрові, винокурні, пивоварні заводи, млини). На Півдні домінувало виробництво зернових, переробні галузі відігравали другорядне значення. Продукція промислового виробництва приносила поміщикам найвищі прибутки. Виробництво зерна з млинарством і винокурінням, буряківництво з виробництвом цукру, лісовирубка з торгівлею лісом завдяки високій концентрації капіталу розвивалися найшвидше і стабільніше.

Поміщики мали вільні капітали, завдяки чому отримали шанс примножити своє багатство, перетворюючи власні сільські господарства на аграрно-промислові комплекси. Своєрідною прикметою підприємницької діяльності землевласників Макарівщини було те, що, створивши конкурентоспроможні товарні господарства, вони запроваджували такі різновиди виробництва, що найліпше відповідали природним, фінансовим умовам та запитам ринку. Водночас з виробництвом сільськогосподарської продукції здійснювали інвестиції у винокурні, пивоварні заводи і млини, лісопильні, які входили до складу маєтків. Поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою забезпечувало власнику отримання сталих прибутків. Наявність промислових підприємств сприяла кращому фінансуванню сільського господарства, яке постійно залежало від погодних умов. Разом з тим, аграрний сектор давав необхідну сировину для винокурної, борошномельної та інших галузей промисловості.

Властивим для поміщицьких господарств підприємницького типу було існування практично замкненого виробничого циклу. Сільськогосподарське виробництво, окрім прямого продукту, ще давало корм для худоби, останнє дозволяло угноювати ґрунт.

У пореформений період обсяги сільськогосподарської продукції (пшениці, жита, буряків) стали збільшуватися з кожним десятиліттям, що дало змогу здійснювати переробку землеробської сировини в поміщицьких маєтках. За даними Дворянського банку наприкінці XIX ст. промислове підприємництво найбільшого поширення набуло в губерніях Правобережної України (Київщина – 57,6, Поділля – 59,9, Волинь – 67,4% заставлених маєтків мали промислові заклади), найменшого – в лівобережних губерніях (від 19,3 до 27,3% маєтків). Чисельність промислових закладів у маєтках перевищувала чисельність самих маєтків, так у правобережних губерніях України цей показник становив 2,4, у той час як у Катеринославській, Таврійській, Харківській, Полтавській, Чернігівській губерніях цей показник був меншим за 2 промислові заклади [4, с. 156].

Наочним свідченням інтенсифікації господарства можуть служити маєтки польських поміщиків. Так, господарство підполковника Миколи Павші в містечку Макарові Київського повіту (1866 р.), яке займало 8400 десятин землі, мало чотири економії. У маєтку діяв цегельний, винокурний заводи, кілька млинів. Річний прибуток господарства – 100900 руб. [13]. Маєток Володимира Рильського в селі Маковище (1219 десятин землі) мав два водяні млини, два шинки і приносив щорічний доход 2214 руб. [1, с. 324–329]. У селі Ніжиловичі існувало навіть кілька лісопилень, підприємство з виробництва скла та невеликий винокурний завод.

Особливий інтерес становить господарювання в маєтку Копилів Миколи фон Мекка (1300 десятин землі), що базувалося, переважно, на високопродуктивному молочному господарстві [13, с. 237]. Копилівське господарство переробляло молоко на масло, яке постачали до Києва. Господарство обходилося власними грубими кормами, молочні відходи згодували свиням. Фон Мекк постійно впроваджував нові технології у своє господарство, у маєтку були викопані два озера, в які вода надходила з річки Здвиж. Одне з них використовувалося для потреб маєтку, інше – для селян. Це був один із етапів створення складної системи меліорації, яка за декілька років зробила родючими піщані ґрунти села. Поміщик-підприємець також побудував водонапірну вежу, кінний завод, млин і розарій. Крім того, для місцевих жителів було створено кооперативні товариства та місцевий банк [1, с. 302–313]. У 1903 р. в містечку Макарові (3266 десятин землі)

за його ініціативою діяв водяний, паровий та вальцьовий млини, а також сірникова фабрика в селі Калинівка.

Маєток Михайла Рихлинського в селі Колонщина (1770 десятин землі) мав два водяні млини, вітряк, кузню, два шинки, корчму. Винокурний завод (11 робітників) виробляв спирт на суму 7890 руб. [3].

Про вигідність поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою свідчить господарська діяльність в маєтках північної частини Київської губернії (Радомишльський, Київський повіти), яка своїми піщаними ґрунтами відрізнялась від іншої її частини. Тому винахідливі власники маєтків в цих умовах найбільш вигідним напрямком господарювання вважали вирощування картоплі для винокуріння. Це давало господарствам найбільший валовий грошовий виторг, що складався з оплати продуктів рільництва, які переробляли на спирт, й виторгу за побічний продукт – барду. Використання відходів для згодовування тваринам цього регіону мало тим більше значення, що давало можливість підтримувати родючість бідних ґрунтів завдяки внесенню органічних добрив.

Більшість поміщиків, які займалися підприємництвом у зазначеному регіоні, мали винокурні, гуральні. Працювало там по кількадесят працівників, а дохід сягав десятків тисяч рублів щорічно. У 1869 р. стали прибутки від винокуріння отримували дворяни Київського повіту: граф Й.А. Шембек (Бородянський маєток), О.О. Ких (Наливайківський маєток), Д.О. Каменський (Маковище), О.В. Савицький (Мотижин), О.М. Мольська (Грузьке), І.М. Хижняков (Червона Слобода) [15].

Великі землевласники спеціалізувалися на вирощуванні зернових. Наприклад, за даними 1907 р. маєток Спиридона Корнєєвича в селі Пашківка (800 десятин землі) спеціалізувався на вирощуванні зернових. В маєтку запроваджено трипільну сівозміну, урожай пшениці щорічно становив від 100 до 200 пудів. Середня врожайність пшениці – 140 пудів, жита – 120 пудів, проса – 200 пудів, ячменю – 120 пудів. Доход від лісу щорічно становив 12080 руб. При маєтку діяли два млини, два шинки [19].

Великі поміщицькі латифундії, які працювали на ринок, потребували розгалуженої управлінської структури, їх обслуговувала численна адміністрація. Наприклад, Бородянський маєток графа Шембека (Київський повіт) займав площу 22 тис. десятин

землі, мав управителя, його помічника, трьох завідувачів, шістьох прикажчиків і п'ятьох конторських службовців.

Характерною рисою поміщицького господарства Макарівщини, як і всієї Київської губернії пореформеного періоду, було формування агропромислових комплексів, які включали в себе як виробництво сільськогосподарської продукції, так і її переробку.

Висновки. Дослідження підприємницької діяльності великих землевласників Макарівщини важливе як з точки зору осмислення закономірностей історичного процесу формування господарської системи України, так і з огляду на гострі запити сучасності. Повоєнна відбудова економіки України актуалізує вивчення історичного досвіду розвитку ринкових відносин в окремих регіонах, зокрема специфіки агропромислового підприємництва Макарівщини в другій половині XIX – на початку XX ст., їх господарської ініціативи у сільському господарстві та промисловості, так як, завдяки землевласникам відбувалося залучення місцевого населення до нових технологій і передового господарського досвіду. Характерною особливістю підприємницької діяльності великих землевласників краю було те, що створивши конкурентоспроможні товарні господарства, вони запроваджували такі напрямки та галузі виробництва, які найбільше відповідали природним, фінансовим умовам та запитам ринку. На цій основі відбулося становлення агропромислових комплексів, які включали як виробництво сільськогосподарської продукції, так і її переробку. Властивим для поміщицьких господарств підприємницького типу було існування практично замкненого циклу на основі максимального врахування і використання ресурсних можливостей і природно-кліматичних умов.

У ході дослідження розкрито, що потужного розвитку набула технічна переробка сільськогосподарських продуктів: цукрове, винокурне, тютюнове, борошномельне виробництва. Найбільші прибутки давали великі багатогалузеві дворянсько-поміщицькі підприємства, що мали розвинуті переробні галузі: винокуріння, млинарство. Визначальною рисою економічного життя було поширення підприємницької діяльності та зростання прибутковості господарства. Підприємницька діяльність поміщиків, орієнтована на максимально ефективне використання місцевого природо-ресурсного потенціалу, набула характеру аграрно-промислового

підприємництва, що поряд із забезпеченням прибутків, виконувало соціальну та економічну функції в розвитку Макарівщини.

1. Ащенко Н.В., Букет Є.В., Нетреба Д.С. та ін. Нариси з історії Макарівського району: до 15-ї річниці Незалежності України / Упоряд. Є. Букет. Київ: Логос, 2006. 416 с.
2. Бородіна О.М. Воєнні загрози глобальній продовольчій безпеці та перші міжнародні реакції щодо подолання їх наслідків: політекономічний зріз. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 41-53. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041>.
3. Букет Є.В. Історія українського села. Колонщина. Вінниця: ПП Видавництва «Теза», 2008. 132 с.
4. Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. Сборник статей под ред. А.И. Чупрова и А.С. Посникова. Том 1. Санкт-Петербург: 1897. 532 с.
5. Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч. Ч. 1 / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. канд. екон. наук В.В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2012. 332 с.
6. Кудласевич О.М. Українські джерела теорії підприємництва: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2014. 256 с.
7. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні. Київ: Інститут історії України, 1999. 282 с.
8. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 26-37. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>.
9. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. д.е.н. В.В. Небрат; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2019. 532 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf>.
10. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Киев: Типография Киево-Печерской лавры, 1864. 763 с.
11. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2003. 344 с.
12. Риковська О.В. Повоєнне відновлення сільської економіки України. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Економіка: зб. наук. праць. Вип. 840. Чернівці, 2022. 60 с.

13. Романюк Н.Й. Сільські підприємці і підприємництво: 1861-1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). Житомир: Полісся, 2012. 600 с. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/4417/1/SPIP_2012_600.pdf.
14. Сарбей В. Історія України (XIX – початок XX ст.). Київ: Генеза, 1995. 224 с.
15. Сведения о количестве и состоянии фабрик и заводов Киевской губернии в 1869 г., 1870 г. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, м. Київ. Ф. 442. Оп. 102. Спр. 228, арк. 102, 98, 112.
16. Темірова Н.Р. Промислове підприємництво у поміщицьких господарствах українських губерній на зламі XIX–XX ст. *Історичні і політологічні дослідження*. 2014. № 1-2. С. 64-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lipd_2014_1-2_11.
17. Тимошенко А.Г. Державна, господарська і громадська діяльність Г.П. Галагана: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2004. 20 с.
18. Ткаченко О.В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків на Україні (1861–1917 рр.): дис.... канд. істор. наук: 07.00.01. Київ, 1998. 334 с.
19. Уставная грамота Киевского губернатора села Пашковка Киевского уезда Киевской губернии, 1868 г. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора, м. Київ. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 8144., арк. 120.
20. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. Київ: КНЕУ, 2003. 187 с.

References

1. Ashhenko, N.V., Buket, Je.V. & others. (2006). Essays on the history of Makariv district: to the 15th anniversary of Independence of Ukraine / Je.V. Buket (Ed.). Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
2. Borodina, O. (2022). Military threats to global food security and first international reactions to overcome their consequences: political economy section. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 6, 41-53. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041> [in Ukrainian].

3. Buket, Ye.V. (2008). The history of the Ukrainian village. Kolonschyna. Vinnytsia: PE Publishing House "The Taiza" [in Ukrainian].
4. Chuprov, A.Y., Posnykov, A.S. (Eds.). (1897). The influence of harvests and grain prices on some aspects of the Russian national economy. Vol. 1. Saint Petersburg [in Russian].
5. Nebrat, V.V., Suprun, N.A. & others. (2012). Evolution of market institutions in Ukraine, Chapter 1. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
6. Kudlasevych, O.M. (2014). Ukrainian sources of entrepreneurship theory. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
7. Lazanska, T. (1999). History of entrepreneurship in Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
8. Ostashko, T. (2022). Ukraine's agricultural export in the conditions of war and the ways of its recovery. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 5, 26-37. doi: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026> [in Ukrainian].
9. Nebrat, V.V., Suprun, N.A. & others. (2019). Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/314.pdf> [in Ukrainian].
10. Pokhilevich, L. (1864). Stories about populated areas of Kyiv province or Statistical, historical and church notes about all the villages, villages, towns and cities located within the province. Kyiv: Printing house of the Kiev Pechersk Lavra [in Russian].
11. Reent, O. (2003). Ukraine in the Imperial Age (XIX - beginning of XX centuries). Kyiv [in Ukrainian].
12. Rykovska, O.V. (2022). The post-war recovery of the rural economy of Ukraine. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Ekonomika - Scientific Bulletin of Chernivtsi University: Economics*, Iss. 840. Chernivtsi [in Ukrainian].
13. Romaniuk, N.Yo. (2012). Agricultural business in the times of capitalistic modernization in Ukraine: 1861-1914. Zhytomyr: Polissia. Retrieved from http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/4417/1/SPIP_2012_600.pdf [in Ukrainian].
14. Sarbey, V. (1995). History of Ukraine (19th - early 20th century). Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
15. Information on the quantity and condition of factories and plants of the Kyiv province in 1869, 1870. Office of the Governor General of Kyiv, Podil and Volhynia, Kyiv. F. 442. Op. 102. Spr. 228. Ark. 102, 98, 112 [in Russian].

16. Temirova, N.R. (2014). Industrial production at landlord's farms of Ukrainian provinces in the late XIX and early XX cent. *Istorychni i politohichni doslidzhennia - Historical and political science research*, 1-2, 64-72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/lipd_2014_1-2_11 [in Ukrainian].
17. Tymoshenko, A.H. (2004). State, economic and social activities of H.P. Galagan. Extended abstract of candidate's thesis [in Ukrainian].
18. Tkachenko, O.V. (1998). Entrepreneurial and philanthropic activities of the Tereshchenko family in Ukraine (1861-1917): Doctor's thesis [in Ukrainian].
19. Charter charter of the Kyiv governor of the village of Pashkovka, Kyiv district, Kyiv province. (1868). Office of the Kiev, Podilsky and Volinsky Governor General, Kiev. F. 442. Op. 1. Ref. 8144., ark. 120 [in Russian].
20. Feshchenko, V.M. (2003). Research of problems of formation and development of market economy in works of economists of Ukraine of the second half of the XIX - the beginning of the XX century. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12 жовтня 2023 р.